

Katseilla merkityt, silminnähdän erilaiset

Lasten ja nuorten kokemuksia rodullistavista katseista

Anna Rastas

Tarkastelen katseen, rodullistamisen ja visuaalisen kulttuurin välisiä yhteyksiä kysymällä kuka nähdään erilaisena, ei-suomalaisena tai vähemmän suomalaisena. Mitkä asiat tai olosuhteet merkitsevät jotkut ihmiset silminnähdän erilaisiksi? Etsin vastauksia lasten ja nuorten haastatteluista. Koska työni taustalla on kysymys erilaisuuden ja rasismien yhteyksistä, pohdin myös, mitä keinoja lapsilla ja nuorilla on neuvotella tilanteita, joissa heidät nähdään erilaisina ja tietynlaisina riippuen siitä, miten he tulevat asemoiduiksi rodullistetuissa sosiaalisissa suhteissa ja hierarkioissa.

Rasismi vaikuttaa koko yhteiskuntaan, mutta erityisesti se koskettaa niitä, joiden kuuluminen yhteisöön kyseenalaistetaan (Hall 1998; Bell 1999). Suomessa rasismien kohteeksi joutuminen mielletään ensisijaisesti maahanmuuttajien ja etnisten vähemmistöjen ongelmaksi. Näiden ryhmien kuuluminen suomalaiseen yhteiskuntaan kyseenalaistetaan sekä avoimen rassistisen perustein että vetoamalla kansalaisuuden puuttumiseen tai viittaamalla kulttuuri-eroihin. Suomeen on kuitenkin kasvamassa sukupolvi sellaisia lapsia ja nuoria, joita ei voida ongelmitta kategorisoida maahanmuuttajiin tai etnisiin vähemmistöihin. Erilaisuus ja rasismi voivat silti olla hyvin

jokapäiväisiä ja henkilökohtaisia kysymyksiä heidän arjessaan. Tätä kasvavaa suomalaisten joukkoa on vaikea etsiä tilastoista, mutta se löytyy havainnoimalla päiväkotien ja koulujen arkea. Maahanmuuttajien lasten lisäksi siihen kuuluu lapsia, joiden toinen vanhempi ei ole taustoiltaan suomalainen tai jotka on adoptoitu ulkomailta Suomeen.

Kun tietyt kuulumisen kriteerit¹ — kansalaisuus, suomalaiseen kulttuuriin kasvaminen ja suomalaiseksi identifioituminen — täyttyvät, mutta ympäristö siitä huolimatta kyseenalaistaa suomalaisiin kuulumisen, selityksiä on etsittävä rasismia synnyttävistä, eroja essentialisoivista käytännöistä ja diskursseista. Tällaisia diskursseja

ja käytäntöjä on nimetty ja analysoitu rasmin tutkimuksessa rodullistamisen käsitteen avulla. Juuri rodullistamisprosessien seurauksena etnisyys ei ole kaikille samalla tavoin näyttäytyvä valinnainen identiteetti (Bashi 1998). **Robert Miles** määrittelee rodullistamisen prosesseiksi, joissa "ryhmät ja niihin sijoitettavat ihmiset erotetaan ensi sijassa (oletettujen) synnynäisten ja/tai biologisten (tavallisesti ilmiön) tuntomerkkien perusteella" (Miles 1994, 110, ks. myös Solomos & Back 1996, 8). Korostetuina näiden prosessien analyysissa niiden sosiaalisia, kulttuurisia tai psykisiä ulottuvuuksia, keskeinen kysymys niiden tarkastelussa on, miten eroja tuotetaan ja merkityksellistetään (Hall 1997).

Tutkimukseni tarkoituksena on paikantaa erilaisuuden ja toiseuden tuottamisen sekä rodullistamisen ja rasmin käytäntöjä ja diskursseja suomalaisten lasten ja nuorten arjessa. Heidän arkensa näyttämö on monipuolinen, mikä mahdollistaa tutkimieni ilmiöiden tarkastelun niin yksityisen kuin julkisenkin alueilla. Katson myös, että lapsuuden ja nuoruuden erityisyys yksilöiden elämänvaiheena ja asemana yhteiskunnallisissa valtarakenteissa (ks. esim. Järventie & Sauli 2001) tarjoaa otollisen lähtökohdan tarkastella niitä monimutkaisia prosesseja, joissa ihmiset asemoituvat eri tavoin rodullistetuissa rakenteissa.

Ensimmäinen tehtäväni on ollut etsiä vastausta kysymykseen, ketkä ovat niin erilaisia, että heidän kuulumisensa suomalaiseen voidaan kyseenalaistaa. Tällainen erilaisuus on sosiaalisesti tuotettua ja se on tavoitettavissa ihmisten kokemusten kautta (Brah 1996, 115-127). Lähtökohdani on erilaisten ruumiillisten subjektien paikantunut tieto (Haraway 1991). Koska yksilöiden etniset ja rodulliset identiteetit eivät välttämättä sijoitu samoin rodullistetuissa rakenteissa ja hierarkioissa, olen et-

nograafisella lähestymistavalla yrittänyt tavoittaa mahdollisimman erilaisia taustoja omaavia lapsia ja nuoria, erilaisten ruumiillisten subjektien eri tavoin paikantunutta tietoa. Tutkimukseen osallistuneet ovat Suomessa 1990-2000-luvuilla lapsuuttaan tai nuoruuttaan eläneitä henkilöitä, joiden toinen vanhempi ei ole taustoiltaan suomalainen. Lisäksi tutkimukseen on osallistunut ulkomailta Suomeen adoptoituja. Olen haastatellut myös heidän vanhempiaan². Vuosina 2000-2002 tekemäni yli 50 haastattelua sisältävät kertomuksia noin 80 suomalaisen lapsen tai nuoren arjesta. Tällä joukolla on siteitä yhteensä yli 30 eri maahan eri puolilla maailmaa.³ Haastattelujen⁴ ja muun kenttätöön ohessa olen pitänyt päiväkirjaa, johon olen kirjannut keskusteluja sekä havaintojani erilaisista lasten ja nuorten toimintaympäristöistä kahden ulkomailta adoptoidun lapsen äitinä.

Erilaisuus ja toimijuus kohtaamisissa

Olen jäsentänyt lasten ja nuorten haastatteluista kertomuksia sellaisista kohtaamisista⁵, joissa heidät on tavalla tai toisella huomioitu erilaisina. Suomalaisessa kulttuurissa kasvaneina heillä on valmiudet arvioida, mikä esimerkiksi julkisissa tiloissa tapahtuvissa kohtaamisissa on tavallisesta käyttäytymisestä poikkeavaa käytöstä muiden ihmisten taholta (vrt. Goffman 1967, 147-148) ja milloin haastateltavat tulevat kohdelluiksi eri tavoin kuin ikätoverinsa. Sara Ahmed (2000) kuvaa käsitteellä "strange encounter" kohtaamisia, joissa joku tulee tunnistetuksi omalta paikaltaan siirtyneeksi ("as the body out of place", emt. 39). Tällainen kohtaaminen on partikulaari, aikaan ja paikkaan kiinnittyvä tapahtuma, joka samalla avaa aiempia koh-

taamisia ja on myös niiden tulosta (emt. 8-9). Aiemmat kohtaamiset ovat tapahtuneet historiassa, mutta ne ovat jatkaneet elämäänsä ja muovautuneet erilaisina diskursseina. Näissä kohtaamisissa paitsi tunnustetaan (oletettu) ero, myös samalla rakennetaan Toinen. Erilaisuutta rakentavien kohtaamisten ymmärtäminen edellyttää niihin kiinnittyvien diskurssien, historian ja valtasuhteiden tarkastelua, erityisen asettamista yleiseen (emt.).

Kohtaamisten tarkastelu mahdollistaa myös lasten ja nuorten toimijuuden huomioon ottamisen. Tietoa toimijuudesta tarvitaan erityisesti etsittäessä vastastrategioita rasistisille käytännöille ja diskursseille, mikä on yksi työni taustamotiiveista. Olen pyrkinyt sisällyttämään lasten ja nuorten toimijuuden tutkimusasetelmaani kysymällä, millä tavoin he neuvottelevat erilaisuuden kokemuksiin. Neuvotteluina tarkastelen paitsi sitä, mitä he kertovat omasta toiminnastaan erilaisissa kohtaamisissa, myös sitä, miten he kertoessaan merkityksellistävät kokemuksiin. Erilaisuuden kokemusten merkityksellistämistä on käsitelty paljon erityisesti kulttuuritutkimuksen alueella identiteetin käsitteen alla (esim. Brah & Coombes 2000; Gilroy 1997; Hall & du Guy 1998; Hall 1999; Roseneil & Seymour 1999).

Näissä keskusteluissa korostetaan "itsen" tai "meidän" rakentumisen refleksiivisiä ja performatiivisia ulottuvuuksia, joita olen pyrkinyt ottamaan huomioon soveltamalla aineiston analyysissä narratiivista lähestymistapaa. Olen lukenut haastateltavien yksittäisiä tapahtumia kuvaavia kertomuksia suhteessa niihin tarinoin ja tarinoiden juoniin, joita olen konstruoinut erikseen kunkin osallistujan koko haastattelusta⁶. Narratiivisen lähestymistavan erityisenä antina pidän sitä, että se suuntaa tarkastelemaan identiteettejä kompleksisina,

situationaalisina ja muuttuvina (Holstein & Gubrium 2000, 107-108). Pidän lähtökohtaa tärkeänä tutkittaessa sellaisia eroja, jotka näyttävät olevan erityisen alttiita erilaisille essentialisointipyrkimyksille. Kieleen, kielenkäyttöön ja merkityksiin liittyvät lähtökohtani nousevat diskurssianalyttisestä traditiosta (ks. esim. Jokinen ym. 1993, 17-18). Diskurssit eivät kuitenkaan muodostu ja välity yksinomaan puhuttuna kielenä, vaan myös visuaalisessa kulttuurissa.

Tutkimusasetelmani ja lähtökohtani - näkemykseni siitä, että kaikki tieto on paikantunutta ja osittaista, ja että identiteetit ovat kompleksisia ja muuttuvia - eivät mahdollista yleistettävissä olevia vastauksia kysymyksiin, kenen suomalaisuus kyseenalaistetaan, mitä rasismi on Suomessa tai miten nuoret kokevat rasismia. Tarkoitukseni on ennemminkin paikantaa ja kuvailla rasismia ja rodullistamisen erilaisia, myös vaikeasti havaittavia ilmenemismuotoja.

Jo nopea vilkaisu aineistoon paljastaa, että erilaisuuden, toiseuden ja rodullistamisen käytäntöjä ja diskursseja on paljon. Nuorten kertomuksista löytyy runsaasti kuvauksia rasismiksi nimettävästä toiminnasta: kommentteista, syrjinnästä ja väkivallasta. Niiden ohella arjen kohtaamisista löytyy myös toimintaa, jonka nuoret itse ovat tulkinneet jopa hyvää tarkoittavaksi, mutta samalla sellaiseksi, joka asettaa heidät olemuksellisesti erilaisiksi tai eri asemaan verrattuna muihin heidän ikäisiinsä suomalaisiin. Useimmiten erilaiseksi ja vieraksi tunnistaminen tapahtuu näkemisen kautta (Goffman 1963, 65). Ei ole yllättävää, että ulkonäkö näyttäytyy aineistossani ensisijaisena erilaiseksi merkittäjänä. Se, että ero nähdään ruumiista, nostaa esiin kysymyksen visuaalisen kulttuurin ja siihen kiinnittyvien diskurssien ja rodullistetun

tiedon tuotannon välisistä yhteyksistä (Hall 1999, 168). Kuka tai ketkä nähdään erilaisiksi? Mitkä asiat tai olosuhteet merkitsevät jotkut ihmiset silminnähdessä erilaisiksi? Entä mitä keinoja lapsilla ja nuorilla on neuvotella tilanteita, joissa he tietävät tulleensa nähdä paitsi erilaisina, myös ensisijaisesti rodullistettujen mielikuvien ja stereotyyppien kautta?

Visuaalisen voima ja kehon merkit

Havaitseminen, näkeminen, saa meidät uskomaan jonkin asian todeksi (Jenks 1995) tarjoamalla ikään kuin kiistämätöntä todistusaineistoa sille, mitä tiedämme (Hall 1999, 168). Tässä piilee visuaalisen diskurssin voima. Tiede on osoittanut kestävämmäksi väitteet, joiden mukaan ihmiskunta olisi jaettavissa rotuihin⁷, mutta nuo näkemykset elävät ja vaikuttavat yhä sitkeästi. "Rotu"⁸ on sosiaalista todellisuutta, jonka uusintaminen on sidoksissa siihen, miten pystymme havaitsemaan eroja (Gilroy 2000, 47-48). Koska keho ja sen erot ovat kaikkien nähtävillä, ruumis on otollinen paikka erojen kiinnittämiseen. Erojen kiinnittäminen ruumiiseen on myös mahdollistanut niiden kääntämisen luonnollisiksi, olemuksellisiksi. Sosiaalisesti ja kulttuurisesti tuotettujen erojen essentialisointi häivyttää samalla mahdollisuuden niiden erojen kiistämiseen. Tämä pätee niin sukupuoleen kuin rotuihinkin viittaaviin eroihin. Näin ihonväri on valjastettu keskeiseksi ihmisten erilaisuuden mittariksi, ja koko ihmiskunta on värikoodattu (Gilroy 2000, 47). Osana Euroopan "rodullisen kartan" vahvistamista neuvoteltiin myös suomalaisten valkoisuus ja euroopalaisuus. Samalla hyväksyttiin ajatus ih-

misroduista ja niiden eriarvoisuudesta (Ruuska 2000, 61-71).

Yrityksistäni reflektoida omia tapojani nähdä eroja tuli mielenkiintoinen osa kenttätöitä. Vaikeudet kuvailla tai vertailla ihmisten ulkonäköä, saati tunnistaa ulkomalaisuutta tai epäsuomalaisuutta yksittäisen haastateltavan kehosta, osoittivat, ettei subjektiivinen tapani katsoa ja nähdä voi toimia kriteerinä sille, kuka on silminnähdessä erilainen. Etnografin katse onkin kyseenalaistettu antropologian etnografiakeskusteluissa. Tavoillamme katsoa ja nähdä Toinen on oma historiansa, joka asemoi katsojan ja katsottavan hyvin eri tavoin ja suuntaa sitä, miten rakennamme katseen kohteen (esim. Evans & Hall 1999; Hall 1997; Said 1978). Selostaessaan etnografisen katseen ongelmia ja visuaalisuuden ylivaltaa länsimaisessa kulttuurissa (ks. tästä myös Jenks 1995) James Clifford on todennut, että etnografisen katseen sijasta tulisi käyttää sellaista etnografista korvaa, joka olisi herkkä vuoropuhelulle ja erilaisten äänien ja positioiden esiin tulolle (Clifford 1986, 11-12).

Haastateltujen kertomuksista löytyy paljon puhetta siitä, miten heidän ulkonäköään kommentoidaan. Noita kommentteja on kuitenkin aina edeltänyt katse, joka on nähty eron. Pohtiessani näkyvän erilaisuuden kriteereitä päädyin siihen, että silminnähdessä erilaiset ovat määriteltävissä parhaiten erilaisissa kohtaamisissa syntyneiden kokemusten kautta ja että noihin kokemuksiin on luettava paitsi kuullut, ääneen lausutut kommentit, myös katseen kohteena olevien tietoisuus katseista. Siksi olen halunnut etsiä aineistosta vastausta kysymykseen, miten erityisesti sanattomissa kohtaamisissa - esimerkiksi satunnaisissa tilanteissa julkisilla paikoilla - lapset ja nuoret tulevat tietoisiksi erilaisuudestaan.

Erilaisuus välipuheena

Kysymykseen "tunnetko itsesi täysin suomalaiseksi?" 11-vuotias poika vastasi pitkän tovin mietittyään: *"No en vänkä aina-kaan. Muuten."* Kysymykseen "onko joku silminnähden erilainen?" haastatteluaineisto antaa kolmenlaisia vastauksia: kyllä, ei ja riippuu olosuhteista.

Jotkut haastateltavat kertoivat tullessa noteeratuiksi erilaisina vain tietyissä olosuhteissa. Joukossa oli myös muutama, jonka erilaisuus oli nähty vasta, kun henkilön tai hänen vanhempansa siteet Suomen ulkopuolelle olivat käyneet ilmi keskustelussa. Monet nuoret, joiden toinen biologinen vanhempi oli suomalainen ja toinen alun perin jostain muualta, kertoivat, että heidät nähdään poikkeuksetta aina sen vanhemman näköiseksi, joka ei ole alun perin suomalainen. Kukaan ei totea heidän muistuttavan ulkonäöltään suomalaista vanhempaa. Samannäköisyyden tärkeimmäksi mittariksi nousee heidän kohdallaan valtaväestöstä poikkeava ihon tai hiusten väri, ei suomalaiselta vanhemmalta perityt kasvopiirteet tai ruumiinrakenne.

Useimmat niistä, jotka kuvailivat itseään termeillä "tummaihoisen", "ruskea" tai "musta", kertoivat olevansa hyvin tietoisia siitä, että heidät nähdään erilaisina. Jotkut totesivat, että ajatus oman erilaisuuden unohtamisesta julkisissa paikoissa Suomessa on mahdoton.

No tietenkin... Miustahan näkee kilsan päähän etten oo suomalainen, tai siis Suomessa syntyny. Ihonväri on tosi näkyvä erilaisuus... (n 17 v)

No tietysti on et niin väri on varmaan se mikä ensimmäisenä niiku herättää et oho, miten tohon voi suhtautua ja sitte, sitte se ett tulee se ensimmäinen reaktio et minkä värinen ja näin niin sitte että mä puhunkin suomea niin hyvin ettei oo ees mitään aksenttia, niin sitte taas se menee uudestaan sen palapelinsä kanssa. (n 23 v)

Vielä semmonen et mä en ikinä voi niinku uppoutua massaan. Luenolla jos tekee mieli nukkuu tai jutella jonkun kanssa niin aika riskillä tekee sitä, et mä jään siitä nopeesti kiinni. (m 28 v)

Se, että joidenkin tietoisuus omasta erilaisuudesta Suomessa on jokapäiväistä, käy ilmi myös nuorten kertomuksissa ulkomaanmatkoista. Pääsy osaksi toisenlaista maisemaa oli vapauttanut muiden katseilta, antanut mahdollisuuden sulautua maisemaan.

...et kun mä pääsen Helsinki-Vantaan lentokentältä Finnairin koneeseen tai mikä tahansa [...] et siel koneessa on niin eri värisii ihmisii, se on jo niinku, huh, voi niinku huokasta... (n 23 v)

Se ihonväri, joka muodostuu kohtaamisissa muiden ihmisten kanssa ja on määrittävissä näitä kohtaamisia koskevista kertomuksista, ei välttämättä ole identtinen sen kanssa, miten haastateltavat itse näkevät ja kuvailevat omaa ihonväriään. Eräs Afrikasta adoptoitu lapsi kertoi luokkakaverinsa väittäneen, että haastateltavani olisi selvästi vaalentunut vuosien mittaan, että heistä leikki-ikäisinä otetut valokuvatkin todistaisivat sen. Ihonvärin suhteellisuudesta — ja samalla taipumuksesta puhua eroista ensisijaisesti ihonvärinä - kertoo myös seuraava haastattelute. Haastateltava (16 v) on Suomessa syntynyt tyttö, jonka toinen vanhempi on kotoisin Aasiasta.

AR: [...] että ympäristö noteeraa erilaiseks, niin onks sulia tämmösiä kokemuksia?

H: No siis ainakaan, en mä oo, että oltais mitenkään erikoisena pidetty tai on niinku sanottu että mistä sä oot, että oot niinku, vähän erivärinen ihonväri ja sitten nytte sitte kuukausi sitten niin semmonen tummaihoisen mies vaan tuli niin juttelee, että englanniks, että mistä sä oot, että on kiva nähdä muutakin kun ihan vaaleehosia, sillai että erilaisuutta niin [...]

(myöhemmin saman haastattelun aikana)

AR: Mutta se jännä tota toi niin mua nauratti kun sä sanoit ihonväri, kun sä oot mun mielestä paljon vaalempi kun minä.

H: (Nauraa) Niin. En mää sit tiä en mä niin ruskee oo, et jotenkin kellertävä. (Alamme nauraa molemmat) Sillai niinku (nauraa).

AR: Näkeeks ihmiset sun ihonvärin sit niinku eri...

H: Kyllä siis sillain että yleensä enemmän niinku silmät ja kasvonpiirteet, siis sillai ja hiukset, ne tulee.

Vaikka nuori itse toteaa, että ensisijaisesti hänen silmänsä, kasvonpiirteensä ja hiuksensa merkitsevät hänet erilaiseksi, puhuu hän silti erilaisuudesta viittaamalla (ihon)väriin — kuten tekee myös haastatteluteksteissa mainittu "tummaihoisen mies". Katse, havaitseminen, visuaalinen kulttuuri ja rodullistettu tieto kietoutuvat yhteen ja artikuloituvat puhetapana, jossa havaittu ero muuttuu puheeksi ihonväristä. Tuon väripuheen asema ja keskeisyys "rodun" diskurssissa näkyy niin rodullistettuja identiteettejä kuvaavassa käsitteistössä (esim. termi "black", ks. Britton 1999) kuin rasmin ja rodullistamisen tutkijoiden tavoissa jäsentää ja nimetä tutkimuskohteensa (vrt. esim. Razack 1998, 11).

Haastatteleminen lasten tapa käyttää eroista ja ihonväreistä puhuessaan useammin termiä ruskea kuin musta, kiinnitti huomioni siihen, miten väripuhekin on aina tiettyssä kulttuurisessa kontekstissa tuotettua. Lapset saattavat puhua väreistä sellaisina kuin he ne näkevät: aivan mustia tai valkoisia ihmisiä "ei ole olemassakaan". Tiettyjen termien vähäinen esiintyminen haastateltujen puheessa voi johtua myös siitä, että keskustelu rodullistetuista identiteeteistä (ja rasismista) on Suomessa vielä vähäistä, eikä väritermejä ole omaksuttu täällä samoin kuin muualla. Kyse voi olla myös siitä, että noita termejä karttamalla yksilöt kieltäytyvät niistä positioista, joita heille on tarjolla rodullistetuissa rakenteissa ja hierarkioissa (vrt. Phoenix & Owen 2000; Rocquemore 1998).

Erilaisuuden ja siihen kiinnittyvien merkitysten muodostumisessa on kyse monimutkaisista, jatkuvista prosesseista, joilla on paitsi sosiaaliset ja psyykkiset myös kulttuuriset ulottuvuutensa (Hall 1999). Ihonväri on keskeinen erilaiseksi merkittäjä. Se, milloin ihonväri noteerataan ja minikäiset merkitykset kiinnittyvät siihen kohtaamisissa, on puolestaan sosiaalinen ja kulttuurinen ilmiö. Siksi ihonväriä tulee tarkastella sosiaalisesti rakentuneena silloinkin, kun pohditaan sen merkityksiä yksilön kehoon liitettynä ominaisuutena.

Katsetta ohjaavat kuvastot ja maisemat

Olen usein keskustellut lapsensa Aasiasta adoptoineen ystäväni kanssa siitä, miten muut ihmiset näkevät poikkeuksetta hänen tyttärensä minun poikaani vaaleampana, vaikka meidän mielestämme poikani iho on vaaleampi kuin hänen tyttärensä iho. Olemme etsineet vahvistusta näkemällemme jopa valokuvista. Selitys voi olla se, että poikani "afrikkalainen" tukka merkitsee hänet Afrikkaan, Aasiaa tummemmaksi miellettyyn, ja samalla siis tummemmaksi kuin ystäväni lapsi, jonka ulkonäkö viittaa vaaleammaksi miellettyyn Aasiaan⁹.

Katsojan subjektiiviseen kykyyn tulkita ja ymmärtää näkemäänsä vaikuttavat muun muassa ne katsojalle tarjolla olleet kuvastot, joihin hän voi näkemänsä yhdistää. Kulttuurintutkimuksen ja postkolonialistisen suuntauksen piirissä on käsitelty paljon Toisen representaatioita ja erityisesti tapoja esittää Toinen "rodun" tai värin kautta nähtynä (esim. Fanon 1986/1952; Gilroy 2000; Hall 1997; Rantonen 1999; Suomen osalta esim. Löytty (tulossa); Paasi 1998). Toiseuden kuvasto - mielikuvat afrikkalaisista, aasialaisista tai vaikka venä-

läisistä - on selvästi läsnä haastateltujen kokemuksissa siitä, miten ja millaisina heidät nähdään. Myös sukupuoli toimii näissä kuvastoissa. "Tumma" mies, jopa poika, tuntee olevansa pelottava muiden silmissä. "Tumma" nainen, jopa tyttö, on oppinut, että rodullistaminen ja seksuaalistaminen kietoutuvat yhteen häntä katsottaessa.

Noiden kuvastojen ohella monet muutkin tekijät kohtaamistilanteissa voivat suunnata katsetta ja tulkintaa. Jo jokin yksittäinen esine, seuraavassa esimerkissä kamera, voi ohjata tulkinnan tiettyyn suuntaan.

Joskus menee ihan suomalaisesta, joskus tunnistaan ihan heti [...] Torilla kun kulkee kamera kaulassa niin kaikki alkaa puhua englantiin [...] Espanjassa kaikki luuli mua paikallisiksi, se oli aika hauskaa, siellä mä menin ekaa kertaa elämässäni niinku paikallisesta. (n 26 v)

Mahdolliset tulkinnat muuttuvat, kun maisemaan lisätään muita ihmisiä.

Suurin osa tapaamistani ihmisistä ei varmaan ikinä uskoisi etten ole syntyperäinen suomalainen... Ulkomaalaiset pongaavat vierasperäiset piirteet usein heti [...] Kun nostan katseeni, lähellä olevat ihmiset katsovat uteliaina, yrittävät nähdä silmäni ja päätellä niistä, olenko aasialainen vai onko tukkani värjätty. Monilla tuntuu olevan hirveä hinku nähdä juuri silmät... Suurin osa ei kiinnitä mitään huomiota. (Niiden, joiden toinen vanhempi on samasta maasta kuin puhujalla/AR) kanssa liikkuessani herättää aina enemmän huomiota kadulla, koska olemme ehkä yhdessä enemmän aasialaisen näköisiä. Viimeksi eilen [...] toljotettiin aivan häpeämättömän suoraan ja kuunneltiin juttujamme. Ihmisiä hämmentää hirveästi jos ulkomaalaiset tai ulkomaalaisen näköiset puhuvat keskenään suomea ja vieläpä ilman vieraskielistä korostusta. (n 28 v)

Muiden erilaisten, mutta katseen kohteeksi joutuvan kanssa samanlaiseksi miellettyjen läsnäolo maisemassa voi vaikuttaa silloinkin, kun nämä muut eivät ole paikalla juuri

katsomisen tapahtumahetkellä. Muut erilaiset voivat olla paitsi katsojan mielessä, ja tätä kautta tulkinnoissa, myös katseen kohteeksi joutuvan tietoisuudessa, tulkinnoissa katseista ja sen seurauksena myös toiminnassa.

Mä kyl mietin et se et somalien tulo on kyl ehkä muuttanu, et jotenkin et kyl aika moni luulee et mä oon Amerikasta, et mut nähdään amerikkalaistyyppisenä, mut et sit nää somalithan tietää heti et mä oon (eräs toinen valtio Afrikassa):sta, mut et moni luulee et mä oon Amerikasta ja näin, et, ja, ja (.) mut sit et, kyl se on tietyllä tavalla, mä mietin sitä joskus, et muuttaaks tää mun elämää, se et tänne on tullu paljon somaleja, et mä hyvin tarkasti en halunnu et mut liitetään niihin, et koska mä en oo niinku pakolainen ja mä en oo (.) ja mä oon niin vahvasti suomalainen [...] mut ei ne kyllä montaa kertaa, en kyllä muista, et ehkä mä oon sit niin erinäkönen kun ne, ja se et miten mä käyttäydyn ja kävelen ja ruumiinrakenne ja [...] et ne (somalit/AR) kyl näkee et mä oon (syntymämaa Afrikassa/AR):sta, ne tunnistaa, (m 28 v)

Tutkimukseen osallistuneiden joukossa oli myös sellaisia, joiden "epäsuomalaisuus" oli tuotu esiin vain ulkomaalaisten ja romanien, ei valtaväestön taholta. Haastateltavien kertomuksissa erilaisuuden oletus oli käynyt ilmi paitsi "mistä olet?" tai "oletko meikäläisiä?" -kysymyksinä myös sanattomissa tilanteissa, useimmiten tervehtimisenä.

AR: Ei sul oo semmosta sitte ollu että ihmiset niinku, että esimerkiksi ulkomaalaiset moikkais sulle siks että ne aattelee että säkin oot ulkomaalainen, semmosta...

H: Oon, on ollu. Sillai ihan että moi niinku sillai tosi, ja mä oon vaan että no hei (alkaa nauraa)

AR: Siis niinku tuntemattomat moik...

H: Niin.

AR: Siis sillä periaatteella...

H: Sillai että me ollaan yhtä (nauraa). (n 18 v)

Jotkut olivat kokeneet tällaiset tilanteet myönteisinä, ikään kuin pääsynä jonkinlaiseen "erilaisten maailmaan" tai yhteisöön. Toiset taas olivat kokeneet tällaiset

tilanteet hämmäntävinä, kiusallisina ja epämiellyttävinä muistutuksina siitä, että he erottuvat "valkoisesta maisemasta" (vrt. Huttunen 2002) tai että heidän oletetaan kuuluvan tai samaistuvan ihmisiin, joita kohtaan he eivät tunne yhteenkuuluvuutta.

Mitä suuremmat mahdollisuudet kuulua maisemaan, sitä epätodennäköisempää on muiden katseen kohteeksi joutuminen. Jos suurissa kaupungeissa mahdollisuus sulautua maisemaan on olematon, tuttu pieni paikkakunta voi yllättäen taata ympäristön, jossa yksilö ei jatkuvasti tunne olevansa katseiden kohteena. Katse ei välttämättä enää pysähdy tuttuun ja hyväksytyyn.

H: No yleisimpiä tilanteita on kaikki sellaiset paikat mis ollaan tekemisissä toisten ihmisten kans... Esimerkiksi kaupungilla, bussissa jne... joskus sitä saa osakseen hymyjä, joskus tuijotuksia negatiivisessa mielessä. Mut täällä (kaupungin nimi/AR) [...] tunnetaan melko hyvin et ihmiset on jo tajunnu sen et oon adoptiolapsi [...] et miut on opittu tuntee jo pienestä pitäen... Mut yleisissä kulkuneuvoissa ym se tulee esille. Koulussa asiaan ei kiinnitetä enää huomiota ku kaikki tietää kuka mie oon. Samoin sukulaiset ym on tietty tottunu asiaan ja tietää taustani, (n 17 v)

Kehon ominaisuuksilla on vaikutuksensa siihen, ketä katsotaan, kuka nähdään erilaiseksi ja minkälaiseksi hänet nähdään. Samalla katsetta ja tulkintaa suuntaavat katsojan aiempien kohtaamisten ja kokemuksiensa representaatioiden varaan rakentunut subjektiivinen kyky nähdä ja tulkita näkemäänsä. Tapahtumaan vaikuttaa myös kohtaamista kehystävä maisema: esimerkiksi se, onko paikalla muitakin erilaisia, keitä nuo muut erilaiseksi mielletyt ovat, ja miten katseen kohteena oleva on yhdistettävissä näihin. *"Ystävät, ihmiset tulee aika värisokeiks"*, totesi eräs haastateltava. Silti koululuokkaan tuotu lakupötkö, jonka kää-

repaperista löytyy vanha kuva mustasta naamasta ja paksuista huulista, saattaa kääntää muiden katseet lapseen, joka muutoin tutussa ympäristössään ei joudu tiettyjen katseiden kohteeksi. Lakupaperin kuvan ja lapsen yhdennäköisyys on muistissamme olevaa rodullistettua tietoa, ei todellista yhdennäköisyyttä, mutta silti se voi johtaa välittömään toimintaan.

Katseiden tietäminen ja tunteminen

Ihmisten tulkinnat heihin kohdistetuista katseista eivät välttämättä kerro, miksi heitä katsotaan, millaisina katsojat todella näkevät heidät ja mitä katsojat noissa kohtaamisissa ajattelevat. On mahdollista, että katseen kohteena olevat tulkitsevat heihin kohdistetut katset katsojan intentioiden vastaisesti. Lasten ja nuorten kertomuksista välittyvät myös heidän omat odotuksensa ja oletuksensa.

Väitän kuitenkin, että erilaisiksi katsotut oppivat tulkitsemaan katseita, kuten he tulkitsevat ja merkityksellistävät muitakin asioita ympäristöstään. Tulkitessaan katseita heillä on tukenaan oman kulttuurinsa yleisten vuorovaikutussääntöjen tuntemus (Goffman 1967 ja 1971), iän myötä kasvava tietoisuus tavoista esittää ja nähdä Toinen sekä lisäksi aiemmat kokemuksensa kohtaamisista. Kokemusta on kertynyt tilanteissa, joissa katsetta on seurannut jokin kysymys (*"Mistä tulet?"*, *"Miten sinä puhut niin hyvää suomea?"*), kommentti (*"Hän on niin suloinen suklaasilmä."*, *"Paljonko maksaa yksi yö?"*, *"Mee kotiin!"*, *"Neekeri!"*, *"Vitun Lola"*) tai muuta toimintaa (*"... niin paikalla ollut ehkä 7. luokkalainen poika lähti karkuun nähdesään minut?!?"*, *"...ja hän tarttui minua rintoihin"*).

Monet nuoret kertoivat, kuinka heidän erilainen ulkonäkönsä kirvoittaa usein kat-

seita ja hymyjä, jotka he tulkitsevat ystävällisiksi ja hyvää tarkoittaviksi. Nuoret, joiden arkea rasismi koskettaa monin tavoin, ottavat usein ymmärtäen, jopa kiittollisina vastaan katseet, joista he lukevat viestin "minä hyväksyn sinut" tai "olen iloinen, että täällä on teitä erilaisiakin". Nuoret näkevät näissä katseissa myös mahdollisuuden: tilaisuuden tutustua ihmisiin ja jäädä ihmisten mieleen. Hyvää tarkoittava huomioiminen ei kuitenkaan aina ole positiivinen kokemus huomion kohteeksi joutuvalla. Katse voi olla kiusallinen ja epämiellyttävä, jos sen kohteena oleva on tietoinen siihen mahdollisesti sisältyvästä armeliaisuudesta huokuvasta eetoksesta, joka rakentaa mentaalisen ja sosiaalisen kuilun katsojan ja katsottavan välille (Evans 1999, 278). Katse ei ota huomioon sitä, haluaako joku olla toisen hyvän tahdon kohde. Asettaessaan katseen kohteena olevan erilaiseksi, Toiseksi, katse projisoi kohtaamiseen rodullistetut suhteet. Myös ystävällinen ele, jossa toinen toivotetaan sydämellisesti tervetulleeksi, voi rakentaa Toisen, vieraan, joka ei itse asiassa kuulu tänne (Ahmed 2000, 4).

Useimmat haastateltavat mainitsevat nuo ystävälliset katseet. Yleisimmin ihmisten tavat katsoa kuvataan kuitenkin uteliaksi, julkeiksi, häpeämättömiksi, työkeiksi tai suorastaan vihamielisiksi: *"No siis tulee just siis näitä reaktioita, et ei osata ees kävellä kun pitää jäädä tuijottaan monttu auki."* Niin pojat, tytöt, miehet kuin naisetkin kertoivat, että katseita on sekä negatiivisia että positiivisia. Kertomuksissa on kuitenkin eroja sukupuolten kesken. Myös ikä vaikuttaa siihen, minkälaisia katseita lapsi saa osakseen.

Mitä pienempi lapsi, sitä todennäköisempiä ovat "hän on niin suloinen" -katseet. Mutta jo leikki-ikäisten kohdalla katseet voivat muuttua. Alle kouluikäisten las-

ten vanhemmat kertovat katseista, jotka he tulkitsevat pelokkaiksi tai vihaisiksi. Alaasteikäisetkin kertovat, että *"...nesilleenvähän pelkää"*. Etenkin poikien tietoisuus siitä, että voi tulla nähdyksi pelottavana, kasvaa iän myötä.

Se on aika vaikee, että mitä ne sitten ajattelee ulkomuodon perusteella. Ehkä ne voi luulla mua pelottavamaks kun mitä mä oon oikeesti. (m 17 v)

Pelkoa sisältäville katseille ei yleensä esitetä selityksiä, ne todetaan ikään kuin itseltään selvinä. Eräs Afrikasta adoptoitu poika selitti:

[...] mut en miekään itteeni ihan mustan piä. [...] Ku kattoo jotain noit televisiost tulevii, niin ne (H:ta itseään tummemmat/AR) vähän on sellasii pelottavan näköisii, (m 12v)

Pojat kertoivat myös epäluuloisista ja kontrolloivista katseista (vrt. Kelly 1998), jotka puuttuivat tyttöjen kertomuksista:

Siis mikä on varmaan viimeinen asia mitä mää tekisin et niinku varastaa jotain kaupasta. Mut heti kun kauppaan niinku kävelee, niin huomaa että monta kertaa myyjät ihan kattoo sua koko ajan. Ihan epäilee et sää... (m 16 v)

Iän myötä tietoisuus rodullisten stereotyyppien ja hierarkioiden olemassaolosta kasvaa, mikä vaikuttaa myös siihen, miten katseita tulkitaan ja miten niihin suhtaudutaan. Niin tytöt kuin pojatkin kertoivat katseista, joiden he olivat tulkinneet viittaavan heidän seksuaalisuuteensa. Nämä kokemukset korostuivat nuorten naisten kertomuksissa. Tyttöjen ja naisten kertomuksissa yllätti se, että monet heistä oli jo hyvin nuorena nähty esimerkiksi sisartensa äidiksi tai isänsä vaimoksi, siis seksuaalisiksi, naisiksi. Etenkin vanhemmat haastateltavat olivat tietoisia siitä, miten rodullistetut ja seksuaalistetut Toisen represen-

taatiot - tavat esittää esimerkiksi aasialaisia tai afrikkalaisia, eksoottisia naisia ja mustia yliseksuaalisia miehiä (ks. esim. Dyer 1997 ja 2002; Hall 1999, 139-222; Rantonen 1999) - vaikuttavat osana niitä kohtaamisia, joissa katseet kohdistuvat heihin. Tietyissä iässä erityisesti vastakkaisen sukupuolen huomion kohteeksi joutuminen voi imarrella, mutta nuoret aikuiset puhuvat vihjailuista seksuaalisuuteen pääsääntöisesti negatiivisina kokemuksina.

Kysymykseen "Jos kävelet yksin kadulla, mitä luulet, mitä muut, sinulle tuntemattomat ihmiset ajattelevat? Kiinnostävätkö he huomiota sinuun?" sain itsensä erivärisiksi määritteleviltä esimerkiksi seuraavia vastauksia:

H: Silleen niitten naama kääntyy heti väärin päin kun ne näkee mut.

AR: Millä tavalla?

H: No sillee, ne sillee vähän pelkää. Joskus. (m 10 v)

H: No, ää, no mi.. no onpas toi ruma, ja sit ne varmaan ajattelee et hyi kukas toi on.

AR: Rumaks ajattelee, niinkö?

H: Niin mie epäilen et ne ajattelee et hyi kukas toi on tai. En mie nyt rumaks mut sillee et (.) kukas toi nyt on. (m 12 v)

Ervin Goffman (1963) kuvaa stigman käsitteellä sitä, miten jotkut kehot tulevat merkityksi ja miten se vaikuttaa vuorovaiikutustilanteissa. Erilaisena näkyminen muiden silmissä rakentaa erityisen suhteen myös omaan ruumiiseen. Franz Fanon lie-nee siteeratuin tuon suhteen ja siihen liittyvien tunteiden kuvaajista.¹⁰ Hänen mukaansa valkoisten maailmassa värilliseksi nähdyn on vaikea hahmottaa ruumistaan; kehoa ympäröi jatkuva epävarmuus ja ihminen joutuu kieltämään oman kehonsa ikään kuin kyseessä olisi joku toinen (Fanon 1986/1952, 110).

Katseisiin reagoiminen

Riippumatta siitä, ovatko katseet tarkoituksellisia tai tietoisia, ne tulevat osaksi katseen kohteena olevien todellisuutta ja toimintaa. Seuraavassa tarkastelen sitä, mitä haastattelut kertovat lasten ja nuorten ta-voista reagoida katseisiin ja neuvotella niiden rakentamaa erilaisuutta.

Jos ajattelemme kotia paikkana, jossa "rodulla" ei ole väliä (Morrison 1998, 3), jo pelkät katseet voivat kyseenalaistaa jonkun kuulumisen, evätä oikeuden tuntea olevansa kotonaan. Tarve välttää erilaiseksi merkitseviä ja kuulumisen kyseenalaistavia katseita voi saada ihmiset toimimaan tavoilla, jotka rajoittavat heidän elämänsä verrattuna muihin saman ikäisiin. Tämä käy ilmi kertomuksina tiettyjen paikkojen tai tilanteiden karttamisesta tai joidenkin ihmisten välttelystä.

H: Mä oon kyl välttäny aika paljon semmosii paikkoja ja esimerkiks semmosii klubeja missä käy paljon reggae [...] et en mä haluu et joku ihminen haluaa seurustella mun kaa sen takii että mä oon mustaihonen, et sen takii mä oon välttäny aika paljon semmosia kapakoita. [...] mut se että niinku on näitä naisia jotka vaan, vaan halua seurustella ja harrastaa seksii mustien miesten kaa, niin emmä niinku, hyvin pitkälle vältän [...] mut et se mitä kyl huomaa, sanotaan et jos kaupungil liikkuu, kyl mä liikun niinku ihan mihin aikaan vaan illasta missä vaan, mutta se että (huokaisee) jos mä nyt meen jonkun suomalaisen näkösen tytön kanssa joka viel sattuu olemaan mukavan näkönen, niin kyl siel varmaan niinku joku, joku kommentoi jotain. Et murosissä oli aika sellanen, et vältin kävellä käsi kädessä tai suudella jossain asemalla. (m 28v)

Toive olla tulematta nähdyksi tietynlaisena — esimerkiksi afrikkalaisena, pakolaisena, eksoottisena tai prostituoituna - voi johtaa yrityksiin muuttaa omaa kehoa, tai sitä, miten se on tulkittavissa:

[...] niin sen takiahan mä leikkasin niinku ihan poikatukan, kaikkee tämmöstä ihan älytöntä ru-

pes tekemään, tai niinku hyppeli puissa varjoissa ettei vaan saisi aurinkoa, heh, ettei kesällä enää rusketuis (nauraa), (n 27 v)

Muistan sen, että yritin aina meikata niin, etten näytä aasialaiselta. (n 28 v)

Kehon merkeillä voi olla osuutensa myös siihen, millaisiin alakulttuureihin nuori haluaa tai voi liittyä:

Ja sitte se että (.) nyt on ehkä, just kun on tommost niinku muoti, et on toi hip hop ja semmosia, niin suomalaistytöt haluais olla mustia ja, just jotain räppäreitä ja tämmösiä. Mikä on jännä juttu. Sitte joskus, et mun mielestä jossain vaiheessa oli ihan skinhead-muoti. [...] Et on se mun mielestä sillai ihan kivasti. Tai siis pienii (muutoksia tapahtunut/AR), mut kuitenkin. (n 18 v)

Tieto siitä, että tulee todennäköisesti nähdyksi muiden taholta tietynlaisena yhdistettynä tietoisuuteen rodullistetuista hierarkioista ja ihmisten asenteista, pakottaa nämä nuoret neuvotteluihin siitä, mikä on heidän suhteensa muihin erilaisiksi miellettyihin. Näitä muita ovat ne, jotka myös "tulevat sieltä" sekä muut maahanmuuttajat ja pakolaiset, jopa romanit. Sanattomassa toiminnassa nämä neuvottelut ilmenevät esimerkiksi siinä, keiden seurassa nuori haluaa tai katsoo voivansa näyttäytyä, tai miten hän pukeutuu. Näissä neuvotteluissa näyttävät vaikuttavan monet tekijät: erityisesti ikä, lähiympäristön suhtautuminen ja se, onko nuorella ollut mahdollisuuksia identifioitua positiivisesti niihin Toisiin, joihin hänellä on tai oletetaan olevan siteitä. Eräs nuori nainen, Aasiasta adoptoitu, kertoi lyhyeksi jääneestä suhteestaan afrikkalaisen mieheen seuraavasti:

...ja mä muistan kun mä yhen semmosen nigerialaisen pojan tapasin ja, semmosen jalkapalloilijan, niin mä en kertakaikkiaan voinu olla hänen kanssa ku mä häpesin sitä että, niin kovasti, mä häpe-

sin kulkee kadulla koska musta tuntu että no nyt meitä kattotaan kahta kauheemmin ja nyt ne luulee, että nyt me ollaan tultu jotain sossua taas, jossain niinku pakolaisena, että toikin et joku pakolaisperhe tullu että joo, et ku mä taas, okei, sit mä taas koin sen voitokkaana koin sen ittelleni että minä olin kuitenkin erilainen mutta, että kun minä olen suomalainen, en millään tavalla mistään muualta, et et, se riitti, ku mua yksin kootaan töllätään, mutta se että nyt mut niinku, heh, yhdistetään niinku johonki (nauraa) johonki tämmöseen perheeseen niin ei, ei ei, se ois taas eri asia jos mä menisin johonkin vaikka Ranskaan ja ottaisin ranskalaisen miehen, niin se ois, sen mä koeen taas ihan erilaisena, (n 23 v)

Vaikka lapset ja nuoret itse arvottaisivat niin siteensä Suomen ulkopuolelle kuin erilaisena elämisen myötä kerääntyneet kokemuksensa positiivisena kulttuurisena ja sosiaalisena pääomana (vrt. Harinen 2000), kuten monet haastatellut näyttävät tekevän, he ovat samanaikaisesti tietoisia siitä, ettei ympäristö välttämättä arvota näitä asioita samalla tavoin. Se, että erilaisuus näyttäytyisi ympäristön silmissä myönteisesti kiinnostavana, haluttavana ja hyödynnettävissä olevana positiivisena pääomana, ei näytä olevan pienten lasten tai kovin nuorten todellisuutta. Lasten ja nuorten arjessa, erityisesti koulumaailmassa, tavallisuus on eräänlainen itsestään selvänä pidetty normi, joka pitää sisällään myös yhdenmukaisen suomalaisuuden etnisyyden oletuksen (vrt. Gordon 2001; Tolonen, tulossa). Jo tavallisuudesta, normaaliudesta poikkeaminen voi olla lasten ja nuorten todellisuudessa vaativaa. Yritys kyseenalaistaa tavallisuuden tai normaaliuden normia - saati muuttaa muiden ajattelutapoja - on varmasti vielä vaativampaa.

Erilaisuus haluttavana asemana näyttäisi alkavan valjeta, tai olevan hyödynnettävissä, vasta myöhemmin, aikuisuuden kynnyksellä (vrt. Harinen 2000, 155-162).

Tuolloin nuoret saattavat alkaa tietoisesti korostaa erilaisuuttaan pukeutumisella tai ruumiinkielellä, vaikkapa koskettelemalla ihmisiä "ei-suomalaisesti".

[...] aina kun mä meen bilettään, niin silloin mä oon just semmonen et mä meen ihan täysillä siä musiikin mukaan, niin sitte ne, et just sillai varmaan mitä ihmiset luulee että mä tekisin, siis sillai ku mä, ku puoliks suomalainen ja puoliks sitte sieltä. (n 18 v)

Vanhemmiten myös keinot vastata negatiivisiin katseisiin lisääntyvät; nuoret oppivat uhmaamaan tai kiistämään niitä merkityksiä, joita he kokevat itseensä liitettävän. Nuoret saattavat korostaa sitä, että ovat tietoisia katseen merkityksistä provosoivalla pukeutumisella, jättämällä kaupassa ostokset tekemättä, saattamalla katsoja naurunalaiseksi terävällä kommentilla tai vain tuijottamalla takaisin. Katseen kohde voi ottaa ohjat omiin käsiinsä esimerkiksi aloittamalla keskustelun sujuvalla suomen tai ruotsin kielellä osoittaen siten kuuluvansa tänne. Katsojalta saatetaan "ottaa aseet pois" myös huumorin tai ironian keinoin:

[...] mä vitsailen aika paljon omalla ulkonäöllä ja erilaisuudesta, et mikä sit antaa vapauksia muillekin tehdä sitä mikä on musta ihan jees. Se on yleensä aina mä joka heitän ne ensimmäiset vitsit, silloin ihmiset on aina suu auki. (m 28 v)

Katseen kohde voi näin erilaisin tekniikoin ja strategioin ottaa määrittelyvaltaa katsojalta itselleen.

Vastastrategiat vaativat kuitenkin viitsemiäisyyttä ja aktiivista osallistumista kohtaamiseen, jossa yksilö ei välttämättä haluaisi olla osallisena. Ne voivat toisinaan jotta myös ei-toivottuihin lopputuloksiin (vrt. Hall 1997). Vallitseva tapa suhtautua katseisiin näyttäisi olevan yritys olla välittämättä niistä. Se ei kuitenkaan tarkoita katseisiin alistumista. Kun katseiden KOHL

teeksi joutuminen rakentaa erityisen tietäjän paikan, katseen kohde voi myös asettua katsojan yläpuolelle, kokemuksensa kautta muita viisaampana. Erään nuoren naisen sanoin: *"Niinku minuun ja mun kavereihin yritetään tehdä vaikutus tajuumatta että sä mainostat 1700-luvun mielikuvaa ja mä elän nykyajassa."* Monet haastattelusta esittävät, että tämä tietoisuus ja ymmärrys ovatkin erilaisuuden mukanaan tuoma positiivinen, vaikkakin usein ikäviiden kokemusten kautta saavutettu, pääoma. Kysymykseen, miten erilaiset erilaisuuden kokemukset ovat häneen vaikuttaneet, eräs haastateltava vastasi:

Niin. No, just ehkä se, että mä ymmärrän ihmisiä paremmin, ja mä en sillai niinku kato alaspäin ketään. Paitsi jos ne on mulle tosi ilkeitä, mut muuten. (n 18 v)

Erilaisuuden suhteellisuus

Olen edellä lähtenyt ajatuksesta, että rodun diskurssia, rodullistamista ja rasismia on tarkasteltava myös osana visuaalista kulttuuria. Ero ja erilaisuus ensisijaisesti nähdään, ja useimmiten se nähdään ruumiista, kehon merkeistä. Visuaalisen valta näkyy jo siinä, miten sitkeästi väripuhe hallitsee tapojamme ymmärtää ja jäsentää rasismia ja rodullistamisen kysymyksiä. Myös muut kuin ensisijaisesti värierot - olipa kyse kehon ominaisuuksista, rodullistetuista identiteeteistä tai valtasuhteista - kääntyvät rodun diskurssissa puheeksi väreistä.

Visuaalisessakin kulttuurissa merkitykset rakentuvat diskursiivisesti. Kohtaamisissa rakentuva erilaisuus on näin suhteellista, ei katseen kohteena olevan ominaisuus. Se, että ero nähdään, ja se, miten se nähdään, paitsi erilaisuutena myös tietyn-

laisuutena, ei ole luettavissa katseen kohteesta, ei myöskään johdettavissa yksin katsojan kyvystä katsoa ja tulkita näkemäänsä, vaan näiden artikulaatiosta (Evans & Hall 1999,4; Hall 2002). Myös kohtaamishetken maisema, se mihin kaikkeen katse voi kiinnittyä, suuntaa tulkintaa.

Tuleminen nähdäksi tietynlaisena asemoi meidät rodullistettuihin kategorioihin. Kohtaamisissa, myös sanattomissa, on aina läsnä historia, tavat esittää ja nähdä Toinen. Vaikka rodulliset hierarkiat muuttuvat (vrt. Bashi 1998), Toinen ei koskaan ole samanarvoinen. Tietoisuus siitä, millaisena minut nähdään, ei voi olla vaikuttamatta siihen, miten minä näen itseni ja mahdollisuuteni toimia yhteiskunnan jäsenenä (Mead 1934). Olipa erilaisiksi merkitsevien katseiden kohteeksi joutumisen jatkuvaa tai satunnaista, noista katseista tulee monille lapsille ja nuorille yksi identiteetin rakentumisprosessien keskeinen elementti. Katseet eivät siis koskaan ole merkityksettömiä.

Nuorilla on erilaisia tekniikoita ja strategioita suojautua katseilta ja kiistää niitä negatiivisia tai häiritseviä merkityksiä, joita he tulkitsevat heihin kohdistetuista katseista. Erityisesti lasten ja hyvin nuorten mahdollisuudet vastustaa katseita ja niihin kiinnittyviä merkityksiä ovat kuitenkin rajalliset. Koska toiseutta tuottavat katseet - ja visuaalinen kulttuuri ylipäättään - asemoivat ihmisiä eriarvoisesti, tulisi lisätä tietoisuutta katsomisen tavoista ja katseita ohjaavista diskursseista, myös visuaalisista diskursseista (Jenks 1995, 24). Kun erilaisuutta ei esitetä tasa-arvoisena, pelkkä erilaisuuden lisääminen maisemaan ei lisää tasa-arvoa. Katseen vapautuminen Toisen ja rodun diskursseista edellyttää puhetapojen, kuvastojen ja maiseman muuttumista. Siksi lakupaperin kääreelläkin on merkitystä.

Viitteet

1. Olen valinnut kuuluminen kriteeriksi kansalaisuuden paitsi tutkittavien joukon rajaamiseksi myös sen varmistamiseksi, että tutkimillani ihmisillä on ainakin jotain sellaista suomalaisuutta, jota ympäristön ei käy kiistäminen. Irtisanoudun kuitenkin sellaisesta näkemyksestä, että suomalaisiin voisivat kuulua vain Suomen kansalaiset. Pidän kansalaisuutta muutoinkin monesta syystä ongelmallisena joukkoon kuuluminen kriteerinä.
2. Vanhempien kuuleminen on paitsi eettinen valinta myös keino yrittää tavoittaa vanhempien kertoman kautta ulkopuoliselle vaikeasti tavoitettavaa pienten lasten todellisuutta. Valinnallani olen myös halunnut korostaa kodin merkitystä neuvottelujen tapahtumapaikkana.
3. Koska näiden "toisten maiden" mainitseminen voisi paljastaa osallistujien henkilöllisyyden, viitataan maihin tai maanosiin vain, jos siihen on erityistä tarvetta.
4. Haastateltujen joukossa on 12 tyttöä/naista (iät haastatteluhetkellä: 8, 9, 14, 15, 16, 17, 2 x 18, 23, 2 x 26, 29) ja 10 poikaa/miestä (iät: 10, 12, 16, 2 x 17, 21, 23, 25, 28, 31), joilla on siteitä yhteensä 13 eri maahan Afrikassa, Aasiassa, Euroopassa, Lähi-idässä ja Etelä-Amerikassa. Yhdellä heistä ei ole Suomen kansalaisuutta, mutta katson, että kyseinen haastateltava täyttää silti suomalaisuuden kriteerit (vrt. viite 1).Valtaosan haastatteluista olen nauhoittanut ja litteroinut, muutama haastattelu on tehty sähköpostin välityksellä.
5. Kohtaamisista enemmän ks. Goffman 1959. Vaikka käsite "social encounter" on teoksen käänöksessä suomennettu "sosiaalinen tapaaminen" (Goffman 1971, 273), tarkoitan kohtaamisilla goffmanilaisittain tavallisia arkipäivän tilanteita, joissa sosiaaliset rakenteet ja sosiaalisen elämän säännöt näyttäytyvät yksilöiden (myös vähemmän tietoisessa) toiminnassa.
6. Konstruoidessani laajempaa tarinaa kunkin osallistujan osalta olen hyödyntänyt koko haastattelun ohella myös muita haastateltavista keräämiäni tietoja, joista osa on systemaattisesti erillisille lomakkeille kerättyjä ja osa kenttätutkimuksen yhteydessä saamiani tietoja.
7. Siitä millaisia näkemyksiä ja kantoja tieteesä on esitetty koskien kysymystä ihmisroduista ks. esim. Miles 1994, 60 ja tähän liittyen Unesco 1969; Rex & Mason 1986; Solomos & Back 1996, 42-45.
8. Rasismin tutkimuksessa jo varsin vakiintuneen (esim. Miles 1994; Hall 1998; Gilroy 2000), tosin myös kritisoidun (ks. esim. Razack 1998, 165), käytännön mukaisesti merkitsen "rodun" sosiaalisiksi kategoriaksi lainausmerkein.
9. "Valkoisuudesta" ja "värillisyydestä" erityisesti aasialaisia koskien ks. esim. Bonnet 1998.

10. Fanonin ohella myös monet muut ovat tarkastelleet tuntevan, ruumiillisen ja rodullistetun subjektin rakentumista ammentaen analyysin välineitä erityisesti psykoanalyyseista (esim. Ahmed 1999 ja 2000). Pyrin hyödyntämään näiden keskustelujen antia ja osin käsitteistöä omassa työssäni, mutta näkökulmien ja kysymyksenasettelujen osalta otan etäisyyttä psykoanalyyseista ammentavaan suuntaukseen.

Lähteet

- Ahmed, Sara (1999): "She'll Wake Up One of These Days and Find She's Turned into a Nigger": Passing through Hybridity. Teoksessa Bell, Vikki (ed.): *Performativity & Belonging*. London: Sage, 87-106.
- Ahmed, Sara (2000): *Strange Encounters. Embodied Others in Post-Coloniality*. London & New York: Routledge.
- Baski, Vilna (1998): Racial Categories Matter Because Racial Hierarchies Matter: a Commentary. *Ethnic and Racial Studies*. Vol 21 (5), 959-968.
- Bell, Vikki (1999) (ed.): *Performativity & Belonging*. London: Sage.
- Bonnet, Alistair (1998): Who Was White? The Disappearance of Non-European White Identities and the Formation of European Racial Whiteness. *Ethnic and Racial Studies* 21(6), 1029-1055.
- Brah, Avtar & Coombes, Annie (eds.) (2000): *Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture*. London & New York: Routledge.
- Britton, Nadia Joanne (1999): Racialized Identity and the Term Black. Teoksessa Rose, Sasha & Seymour, Julie (eds.): *Practising Identities. Power and Resistance. Explorations in Sociology*. British Sociological Association conference volume series: 56. London: Macmillan, 134-154.
- Clifford, James (1986): Introduction: Partial Truths. Teoksessa Clifford, James & Marcus, George (eds.): *Writing Culture: The Poetics & Politics of Ethnography*. Berkeley: University of California Press, 1-26.
- Dyer, Richard (1997): *White*. London: Routledge.
- Dyer, Richard (2002): Älä katso! Seksuaalisuus ja rotu viihteen kuvastossa. Tampere: Vastapaino.
- Evans, Jessica & Hall, Stuart (eds.) (1999): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage.
- Evans, Jessica (1999): *Feeble Monsters: Making up Disabled People*. Teoksessa Evans, Jessica & Hall, Stuart (eds.): *Visual Culture: The Reader*. London: Sage, 274-288.
- Panon, Franz (1986/1952): *Black Skin, White Masks*. London: Pluto Press.
- Gilroy, Paul (1997): *Diaspora and The Detours of Identity*. Teoksessa Woodward, K (ed.): *Identity and Difference*. London: Sage, 301-343.
- Gilroy, Paul (2000): *Against Race. Imagining Political Culture Beyond the Color Line*. Cambridge: Harvard University Press.
- Goffman, Ervin (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. New York: Doubleday.
- Goffman, Ervin (1963): *Stigma: Notes on the Management of Spoiled Identity*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall.
- Goffman, Ervin (1967): *Interaction Ritual. Essays on Face-to-face Ritual*. New York: Pantheon Books.
- Goffman, Ervin (1971): *Arkielämän roolit*. Helsinki: WSOY.
- Gordon, Tuula (2001): Kuka voi olla suomalainen? — Erot ja yhteisyys "muihin" nuorten naisten ja miesten rakentamina. *Nuorisotutkimus*. 19. vuosikerta, 1/2001, 25-38.
- Hall, Stuart (1997): *The Spectacle of the Other*. Teoksessa Hall, S. (ed.): *Representation*. Sage & Open University. (Suomennettuna teoksessa *Identiteetti*, ks. Hall 1999, 139-222.)
- Hall, Stuart (1998): *Subjects in History: Making Diasporic Identities*. Teoksessa Lubiano, Waheema (ed.): *The House that Race Built*. New York: Vintage Books, 289-299.
- Hall, Stuart (1999): *Identiteetti*. Tampere: Vastapaino. Toim. ja suom. Mikko Lehtonen ja Juha Herkman.
- Hall, Stuart (2002): Reflections on "Race, Articulation, and Societies Structured in Dominance". Teoksessa Essed, Philomena & Goldberg, Theo (2002) (eds.): *Race Critical Theories*. Oxford: Blackwell, 449-454.
- Hall, Stuart & du Guy, Paul (eds.) (1998): *Questions of Cultural Identity*. London: Sage.
- Haraway, Donna (1991): *Simians, Cyborgs, and Women. The Reinvention of Nature*. London: Free Association Books.
- Harinen, Päivi (2000): Valmiiseen tulleet. Tutkimus nuoruudesta, kansallisuudesta ja kansalaisuudesta. Nuorisotutkimusverkosto. Nuorisotutkimusseura, julkaisu 11/2000.
- Holstein, James A. & Gubrium, Jaber F. (2000): *The Self We Live By. Narrative Identity in a Postmodern World*. Oxford: University Press.
- Huttunen, Laura (2002): *Kotona, maanpaossa, matkalla. Kodin merkitykset maahanmuuttajien omaelämäkertoissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Jenks, Chris (1995): *The Centrality of the Eye in Western Culture. An Introduction*. Teoksessa Jenks, Chris (ed.): *Visual Culture*. London and New York: Routledge.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero (1993): *Diskursianalyysiin aakkoset*. Tampere: Vastapaino.
- Järventie, Irmeli & Sauli, Hannele (toim.) (2001):

- Eriarvoinen lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Kelly, Jennifer (1998): Experiences with the White Man. Canadian Ethnic Studies. Vol 30, 95-113.
- Löyty, Olli (tulossa): Pakanuuden merkitystä metsästämisessä. Suomalaisen lähetyskirjallisuuden pakanuuden kuvauksia. Julkaisematon artikkelikäsikirjoitus.
- Mead, G. H. (1934): Mind, Self, and Society. Chicago: The University of Chicago Press.
- Miles, Robert (1994): Rasismi. Tampere: Vastapaino.
- Morrison, Tony (1998): Home. Teoksessa Lubiano, Wahneema(ed.) (1998): The House That Race Built. New York: Vintage Books, 3-12.
- Paasi, Anssi (1998): Koulutus kansallisena projektina. "Me" ja "muut" suomalaisissa maanteiden oppikirjoissa. Teoksessa Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri (toim.): Elävänä Euroopassa. Tampere: Vastapaino, 215-250.
- Phoenix, Ann & Owen Charlie (2000): From Miscegenation to Hybridity: Mixed Relationships and Mixed Parentage in Profile. Teoksessa Brah, Avtar & Coombes, Annie (eds.): Hybridity and its Discontents. Politics, Science, Culture. London and New York: Routledge.
- Rantonen, Eila (1999): Länsimaisten kuvien rotunaiset. Teoksessa Airaksinen, Jaana & Ripatti, Tuula (toim.): Kotimaisia ja feminismejä. Nais- ja kehitystutkimuksen risteyskohtia. Tampere: Vastapaino.
- Razack, Serene H. (1998): Looking White People in the Eye. Gender, Race, and Culture in Courtrooms and Classrooms. Toronto: University of Toronto Press.
- Rex, John & Mason, David (eds.) (1986): Theories of Race and Ethnic Relations. Comparative Ethnic and Race Relations Series. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rockquemore, Kerry A. (1998): Between Black and White. Exploring the "Biracial" Experience. Race & Society. Vol 1:2, 197-212.
- Roseneil, Sasha & Seymour, Julie (1999) (eds.): Practising identities. Power and resistance. Explorations in sociology. British Sociological Association Conference Volume Series: 56. London: Macmillan.
- Ruuska, Petri (2002): Kuviteltu Suomi. Globalisaation, nationalismin ja suomalaisuuden punos julkisissa sanoissa 1980-90-luvuilla. Acta Electronica Universitatis Tamperensis; 156, Tampereen yliopisto. (<http://acta.uta.fi>.)
- Said, Edward (1978): Orientalism. New York: Vintage.
- Solomos, John & Back, Les (1996): Racism and Society. New York: St. Martins Press.
- Tolonen, Tarja (tulossa): Suomalaisuus, tavallisuus ja sukupuoli. Teoksessa Gordon, Tuula & Komulainen, Katri & Lempiäinen, Kirsti (toim.): Suomineitonen hei! Kansallisuuden sukupuoli. Tampere: Vastapaino.
- Unesco (1969): Four statements on the race question. Saatavissa internetissä : <http://unesdoc.unesco.org/images/0012/001229/122962eb.pdf> (23.4.2002)